

Estudis del Baix Empordà.

INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ (Ed.).

Sant Feliu de Guíxols, 2022. Núm. 41, p. 181 a 209.

ISSN: 1130-8524

PROTEGIR, RESTAURAR I CONSERVAR: SANT JULIÀ DE BOADA (PALAU-SATOR) I LA DIPUTACIÓ DE GIRONA

Lluís Bayona, Lluís Buscató, Elisa Llenas, Irene Llusent
Servei de Monuments de la Diputació de Girona¹

RESUM

Aquest darrer any el Servei de Monuments de la Diputació de Girona, amb el suport de l'Ajuntament de Palau-sator, ha rehabilitat l'església de Sant Julià de Boada, un edifici religiós —fou parròquia del llogaret annex— d'estil preromànic que havia perdut la seva funció religiosa des de finals del segle XVIII. La intervenció restauradora ha consistit, bàsicament, a condicionar el conjunt, reparar-ne la coberta, millorar-ne els tancaments i accessos i restaurar les restes de pintures romàniques que la decoren perquè així es pugui conservar el monument per a les generacions futures com allò que realment és: un document històric de primer ordre.

PARAULES CLAU:

església, parròquia, preromànic, edat mitjana, religió, arquitectura, restauració

SUMMARY

The Monuments Service of Diputació de Girona, with the support of the Palau-sator Town Council, recently restored the church of Sant Julià de Boada, a Preromanesque-style religious building —the neighbourhood's former parish— which lost its religious function since the late 18th century. The restoration work basically consisted of repairing the roof, replacing the windows and front door, and restoring the Romanesque paintings, so that the monument could be preserved for future generations as a first-order historical document.

KEY WORDS:

Church, parish, Preromanesque, Middle Ages, religion, architecture, restoration

Recepció: 11/28/2021 · Acceptació: 3/1/2022

1. També cal esmentar la resta del personal del Servei de Monuments, que amb la seva tasca ha permès dur a terme aquest projecte: els delineants Lluís Prat i Pere Turón i els membres de la brigada del Servei de Monuments.

El otro arco guarda conformidad absoluta con los musulmanes del siglo x, resultando mozárabe por excelencia entre todos los de Cataluña, lo que tal vez da indicio de cierta posteridad respecto del de Olérdula.

M. Gómez-Moreno

Iglesias mozárabes: Arte español de los siglos ix a xi

L'església de Sant Julià de Boada² es troba situada en el petit nucli homònim, dins del terme municipal de Palau-sator i al bell mig de la plana del Baix Empordà, just al costat de la carretera que comunica les poblacions de Pals i la Bisbal. L'accés, doncs, és senzill i es pot fer fàcilment amb vehicle propi. Fins i tot es pot aparcar directament al davant. Tot i això, és un monument relativament poc investigat, conegut i visitat.

L'estructura consta d'una única nau capçada a llevant per un absis trapezial, lleugerament desplaçat cap a migdia, fet força comú en l'arquitectura preromànica (Junyent, 1983, p. 92). La construcció es divideix en tres sectors clarament diferenciats: el presbiteri —on encara es conserven algunes restes de pintura d'època romànica—, separat de la resta de l'edifici per un arc triomfal força ultrapassat i molt retocat, en una primera restauració, i la nau, que alhora està subdividida en dos sectors per un gran arc toral, la qual cosa denotaria que ambdós foren construïts en fases diferents. Alhora, a la base del mur nord, al mig de la nau, quasi davant per davant de la porta d'entrada, es conserven les restes de l'arrencada d'un arc que sembla pertànyer a una estructura anterior reaprofitada per fonamentar l'edifici, però malauradament no es conserva cap dada sobre aquest element. Dins del conjunt, els elements que més han cridat l'atenció dels investigadors són els arcs esmentats, atès que no sol ser habitual trobar-ne dos de ferradura, i menys amb tipologies diferents, en un mateix edifici. En concret, destaca sobretot el triomfal per les dues grans impostes que el sostenen, rectangulars i decorades amb uns elements geomètrics en forma de dents.

2. L'etimologia del nom no deixa de ser interessant, atès que *boada* és la cambra situada damunt d'un forn de pa i coberta amb volta. A tall de mera hipòtesi, el nom podria derivar del fet que l'edifici, originalment, es trobava amb el costat nord adossat a un terraplè de terra avui dia desaparegut, de manera que tenia l'aspecte d'una construcció semisoterrada. Vegeu: ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear*. 2a ed. Palma de Mallorca: Moll, 1978. També disponible en línia a: <<http://dcvb.iec.cat>> .

Quant a la coberta, és de volta de canó un xic passada de radi a la nau, on es conserven visibles els vestigis de l'encofrat d'encaunyissat que serví per bastir-la, mentre que la zona del presbiteri és força aplanada. Per damunt de l'arc triomfal, ja a la teulada, s'alcen les restes d'un campanar en espadanya format per tres pilastres de secció quadrada, sense arcades, segurament fruit d'una reforma d'època moderna. La teulada és la part del conjunt que ha estat objecte de més intervencions al llarg de la història de l'edifici. Sens dubte, originalment era de lloses de pedra, però posteriorment foren substituïdes per teules ceràmiques. Actualment torna a ser de lloses de pedra, col·locades en la restauració dels anys vuitanta.

El paviment és de grans lloses de pedra sorrenca (reposades en la restauració dels anys vuitanta sobre una base de formigó) i presenta un cert desnivell creixent des dels peus cap a la capçalera, amb gradacions que marquen clarament els espais en què es divideix l'edifici (presbiteri i dues seccions de la nau). Aquesta darrera, la que separa la nau en dos, ha estat refeta en la darrera intervenció i convertida en una petita rampa per millorar-ne l'accessibilitat. En concret, per la seva alçària, cal destacar els dos graons que separen el presbiteri de la nau.

L'edifici té actualment quatre obertures: tres finestres i una porta, tot i que havia tingut també un pas a la façana oest —que comunicava l'església amb la rectoria— obert a època moderna i paredat a principis del segle xx. Des del mur de ponent al de llevant apareixen tres finestres: una de petita amb arc, probablement oberta recentment; una altra a migdia, a la zona del presbiteri, i la més destacada a la zona de l'absis, d'un sol biaix i arc ultrapassat. L'accés a l'interior de l'edifici és a través d'una porta oberta al mur de migdia, al primer tram de la nau, que és un dels elements més retocats del conjunt. Ja a principis de segle xx es van espoliar els carreus, de manera que perdé la llinda, que no era l'original, i els galzes. De fet, actualment la llinda, formada per un arc ultrapassat que fa conjunt amb la resta de l'edifici, respon també a la intervenció dels anys vuitanta, tot i que els restauradors es basaren en les escasses restes conservades, que semblaven indicar que l'obertura original era en arc i en el proper model de l'església de Sant Joan de Bellcaire, que per aquestes dates també era objecte de restauració pel mateix Servei de Monuments.

Finalment, pel que fa als paraments, cal dir que els de la nau difereixen lleugerament dels de la capçalera. A la nau estan formats

per lloses petites i allargades de pedra sorrenca, que insinuen de tant en tant un *opus spicatum*, mentre que a la zona de l'absis les pedres estan més retocades i en algun tram es disposen formant filades relativament regulars. Les cantonades de l'edifici estan construïdes amb carreus de grans dimensions relativament ben tallats.

UNA PETITA PARRÒQUIA RURAL

L'edifici, malgrat les reduïdes dimensions, és una de les construccions més interessants de l'arquitectura catalana altmedieval anterior a l'any 1000, sobretot per l'existència dels arcs de ferradura esmentats. De fet, s'ha proposat situar la construcció de la primera fase (absis i nau annexa), com a data més moderna, entorn del segle IX, mentre que l'ampliació de la nau se situaria ja dins del segle X (Adell, 1989, p. 241-242; Adell, 2016, p. 601). Malauradament, les dades documentals són més escadusseres i força posteriors, d'aquí que la seva cronologia no pugui ser més precisa. A més, sovint en la documentació conservada, l'església és confosa amb la propera parròquia de Sant Feliu, ja que s'hi esmenta únicament el topònim *Boada*, la qual cosa encara en dificulta més l'estudi (Calzada, 1977, p. 122).³ Possiblement, la referència més tardana sigui l'esment de la cessió que feu en el seu testament el comte de Barcelona Ramon Berenguer III (1082-1131) de l'església de Boada a la Seu de Girona (Adell, 1989, p. 240). Aquesta vinculació es degué mantenir al llarg del temps, atès que repetidament apareix en la documentació conservada a l'Arxiu Diocesà de Girona (a partir d'ara ADG), ja que era el Bisbat qui en nomenava el rector.⁴

La parròquia de Sant Julià, com és evident pel fet que no calgué reformar-la ni ampliar-la, sempre serví un nombre reduït de fidels (en cas contrari el mossèn de torn ja hauria fet mans i mànigues per ampliar-la). La documentació sobre aquest tema és escassa, però es té constància que l'any 1378 (ja iniciada la crisi baixmedieval) no-

3. En la documentació consultada, tant arxivística com publicada, fins i tot en la més recent, sovint el nom de l'església és dubtós. A vegades apareix com a Sant Joan de Boada i d'altres com a Sant Feliu, que es confon amb la parròquia propera.

4. Per entendre aquest fet cal tenir present que fins a èpoques relativament recents els beneficis eclesiàstics i, fins i tot, els càrrecs religiosos eren concedits pels creadors del benefici i l'Església es limitava a aprovar el candidat proposat.

més en depenien cinc focs,⁵ tots nobiliaris (Redondo, 2002, p. 177). No obstant això, també es coneix que tenia una vida religiosa més o menys normalitzada, atès que la documentació esmenta l'existència d'un sagristà —laic encarregat de la neteja i el manteniment de l'edifici⁶— i d'un diaca —clergue que ha rebut el segon dels ordes majors (Mallorquí, 2011, p. 275). No obstant això, ja l'any 1440, en fer-s'hi la tradicional visita episcopal, el visitador no hi trobà cap sacerdot, la qual cosa era un senyal inequívoc de la seva pèssima situació econòmica (Calzada, 1977, p. 124). Posteriorment, no se'n coneixen més dades fins a l'any 1586, quan fou unida a la propera parròquia de Fontclara.⁷ De fet, aquesta va ser una actuació força habitual a l'època moderna, de manera que entre 1565 i 1619 prop d'una quarantena de parròquies de la diòcesi passaren per aquest tràngol (Marquès, 2007, p.127). En general, aquesta solució se solia emprar quan la despoblació del lloc i la pobresa de les rendes que produïa eren insuficients per atendre la manutenció d'un religiós; llavors l'opció més senzilla era convertir la parròquia a eliminar en una sufragània —és a dir, dependent— de la més propera, perquè el seu rector es fes càrrec de la cura d'ànimes i, a canvi, n'obtingués les rendes. No obstant això, en el cas de Sant Julià no fou una decisió definitiva, atès que l'any 1596 va ser separada de Fontclara.⁸ Tanmateix, la situació es repetí l'any 1638, quan el bisbe Gregorio Parceró (1633-1654)⁹ decretà la unió entre Sant Julià i Sant Feliu de Boada, ja que aquesta segona parròquia disposava de prou recursos humans per fer-se'n càrrec. En concret, tenia dos sacerdots residents, un domer i un sagristà, que esdevingué l'encarregat de Sant Julià. La vida religiosa i parroquial no millorà, d'aquí que l'any 1734 el bisbe Baltasar Bastero (1728-1744), atesa la pèssima situació de

5. Un foc és una unitat fiscal emprada a l'edat mitjana que correspon a quatre o cinc persones. És a dir, Sant Julià de Boada, com a màxim, donava servei religiós a vint-i-cinc persones.

6. Concretament, es tractava de Guillem de Bruguera, que a la seva mort, ocorreguda l'any 1362, generà un petit escàndol en deixar un codicil que canviava el seu testament, de manera que passava d'afavorir els pobres de la parròquia a fer hereva la seva concubina Raimunda.

7. ADG. Manuals de beneficis 1271-1365, D 161, f 73v-74 i Manuals de beneficis 1576-1600, D 243, f. 164.

8. ADG, Notaria 1508-1600, G 91, f. 126.

9. En el cas dels bisbes de Girona, les dates indicades són les d'episcopat i no de vida.

l'edifici, prohibís fer-hi cap mena d'acte religiós, com a mínim fins que no s'adequés o s'enderroqués l'antiga església i se'n bastís una de nova (Calzada, 1982, p. 160).

L'església quedà, doncs, desafectada al culte i no se'n tornà a tenir notícia fins a principis del segle següent, quan fou desamortitzada i adquirida per l'hisendat Ramon de Cabrera (1794-1874) de la Bisbal, que tenia propietats importants a la zona (Clara, 2008, p. 164). Tradicionalment, s'ha situat la data de la compra l'any 1836. No obstant això, pel fet que no es tractava d'un bé procedent d'un orde regular, sinó que era propietat del clergat secular, possiblement cal situar aquesta compra en els anys posteriors, atès que aquesta mena de propietats no sortiren a la venda fins a l'any 1840, majoritàriament durant la regència del general Baldomero Espartero (Tomàs, 1971, p. 86). Posteriorment, a la mort de Ramon Cabrera, les seves germanes cediren la propietat a l'hospital de la Bisbal. Per aquest motiu l'Ajuntament d'aquesta vila, que gestionava l'hospital, tragué a subhasta l'església i la rectoria annexa. Finalment, fou adquirit, ja entrat el segle xx, per Eugeni Mercader, propietari del lloc, que dedicà l'església a magatzem i corral, alhora que enderrocà la rectoria i paredà la porta que havia unit ambdós edificis.¹⁰

LA REDESCOBERTA DEL MONUMENT

El primer autor que públicament feu esment de la importància històrica i artística de l'edifici fou l'arquitecte i historiador de l'art Josep Puig i Cadafalch (1867-1956),¹¹ en la seva coneguda obra *L'arquitectura romànica de Catalunya*, tot i que, erròniament, l'anomenà Sant Feliu de Boada. A la pràctica, en feu una magnífica descripció arquitectònica, centrant-se especialment en els arcs de ferradura. Detectà que originalment la porta de migdia havia estat també de ferradura, malgrat trobar-se en aquell moment coberta per una llin-

10. Curiosament, en la documentació consultada, en unes ocasions aquest personatge és esmentat com a Eugeni Mercader i Font i en d'altres com a Eugeni Mercader i Vidal. Vist que en el document de compra el nom que s'esmenta és el segon i ja que no es tracta d'un pare i un fill, es dona per bo el segon nom.

11. Existeix alguna referència en autors anteriors, com Monsalvatge i Botet i Sisó, i fins i tot un croquis de l'edifici fet per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, l'any 1904, però es desconeix per què el realitzà i en quin context. En tot cas, els esments foren molt de passada i sense conseqüències per al monument. Agraïm la informació sobre Domènec i Montaner a Joan-Albert Adell.

da horitzontal de pedra i haver estat molt intervinguda, tal com es pot comprovar en la imatge que acompanya la seva obra: “La porta d’entrada era a un costat y segons pot véures encara, observantla per la part de dins, seria ab arch de ferradura, havent sigut refeta posteriorment. Pel que fa al seu estat general, en el moment en què l’estudià, l’edifici estava ruïnós, amb la coberta de teules ceràmiques molt malmesa, fins al punt que al seu damunt hi creixia una esponerosa vegetació” (Puig, 1909, p. 374). Estranyament, no esmentà en cap moment les pintures romàniques que decoraven l’absis quan d’altres autors coetanis en tenien coneixement a l’època.

El següent autor que cal esmentar, per la importància que prendrà en la història i la restauració posteriors del monument, és l’historiador i arqueòleg Manuel Gómez Moreno (1870-1970).¹² En la seva obra cabdal, *Iglesias mozárabes: Arte espanyol de los siglos IX al XI*, feu un esment especial dels dos arcs en ferradura de l’interior de l’edifici, mentre que la resta de la construcció el deixà força indiferent, com s’observa en el fragment reproduït a continuació: “[...] *contrasta su ruda mampostería en muros y bóvedas con el cuidadoso aparejo de los arcos, hechos con sillares muy bien cortados, atestiguando un esmero inverosímil, dada la miseria del conjunto*”. De fet, arribà a definir l’arc toral de la nau, com s’ha vist a la cita reproduïda a l’inici del present article, com el més mossàrab de Catalunya (Calzada, 1982, p. 159-162),¹³ la qual cosa no ha d’estranyar atès que això li permetia estendre la seva teoria sobre la difusió d’aquest estil arquitectònic al conjunt de la Península Ibèrica (Adell, 2016, p. 573) i defensar l’existència d’un substrat cultural unitari espanyol ja en temps pretèrits (Gracia, 2018, p. 28). Un fet a destacar és que ell sí que observà les restes de pintures que encara es conservaven a l’absis, quan no era un tema que l’interessés en excés, mentre que Puig i Cadafalch, el màxim expert en romànic català de l’època, ni s’hi fixà (Gómez-Moreno, 1919, p. 68). De fet, a Catalunya ningú

12. Per a una breu biografia vegeu: <<http://dbe.rah.es/biografias/10930/manuel-gomez-moreno-y-martinez>> [Consulta: 8 juny 2020].

13. El terme *art mossàrab* fa referència a aquell art desenvolupat pels cristians que restaren a la zona de la península Ibèrica dominada pels àrabs, des de la fi del regne visigòtic, l’any 711, fins a finals del segle XI, mentre mantenien la seva llengua, religió i certa autonomia religiosa i judicial. Segons la historiografia tradicional, en fugir de les persecucions musulmanes cap als regnes cristians, hi van traslladar el seu estil arquitectònic.

no advertí les pintures fins alguns anys després, cap al 1917, quan l'arquitecte Jeroni Martorell (1876-1951), director del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de Catalunya, les observà. Martorell, malgrat l'estat precari de l'església, conscient de la seva importància i sens dubte imbuït per l'interès que en aquestes dates s'havia encetat per la pintura romànica —fou en aquest període que s'arrencaren i traslladaren a Barcelona les pintures de la Vall de Boí (Riu-Barrera, 2003, p. 14)—, sol·licità a la Junta de Museus¹⁴ que les fes reproduir.¹⁵ La tasca la va dur a terme el pintor Joan Vallhonrat i Sadurní (1874-1937), conegut per la seva tasca de documentació i reproducció de la pintura medieval catalana (el dibuix encara es conserva al Museu Nacional d'Art de Catalunya). Immediatament, l'arquitecte gironí Rafael Masó (1880-1935) en difongué l'existència, mitjançant dos articles periodístics, acompanyats d'uns petits gravats propis que les reproduïen (Nadal, 2017, p. 123). Malauradament, l'actuació serví de ben poc, atès que no s'intervingué en el monument. De fet, alguna de les escasses imatges conservades de l'època permeten copsar una degradació avançada del conjunt, ja que fins i tot s'havien espoliat els carreus de la porta per aquestes dates. L'edifici, doncs, seguí abandonat a la seva dissort i destinat a tasques gens culturals i clarament inapropiades: magatzem i corral d'animals. No obstant això, a mitjan anys vint la Diputació de Girona endegà el procés per intentar declarar-lo monument històric i artístic i així atorgar-li alguna mena de protecció legal, com a mínim perquè no pogués ser derruït sense que les autoritats en tinguessin notícia.¹⁶ En concret, aquesta institució, d'acord amb un dictamen del director dels seus serveis culturals, Joan Subias i Galter (1897-

14. La Junta de Museus fou un organisme creat l'any 1907 per unificar els esforços de la Diputació, ajuntaments i entitats culturals en la protecció del patrimoni sota la direcció dels museus barcelonins. Succé la Junta Mixta de Museus de Belles Arts, formada l'any 1901, i fou una de les conseqüències de l'entrada al consistori barceloní dels regidors catalanistes.

15. Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya-Girona (a partir d'ara CAT AHCOAC), G/Capsa 1097/6/600. Carta de Jeroni Martorell a Rafael Masó (16/9/1919).

16. Vegeu l'article 8 del Reial decret del 9 d'agost de 1926 (publicat a la *Gaceta* del 15/8/1926).

1984), aprovà el 19 de novembre de 1930¹⁷ endegar l'expedient de declaració. Aquesta declaració, tal com preveia la normativa vigent, requeria que se sol·licités immediatament a la Comissió de Monuments de Girona¹⁸ l'emissió d'un informe favorable,¹⁹ el qual fou expedit per l'entitat esmentada el 10 de desembre (Pla, 1950, p. 189). Malauradament, haver iniciat el procés de declaració no conferia cap seguretat a l'edifici, atès que aquest solia ser lent, enrevessat i, tot sovint, quedava aturat en el marasme burocràtic madrileny, i mentre no s'obtenia l'edifici estava en perill de patir qualsevol mena d'atzucac. Per aquest motiu el nombre de monuments declarats al llarg del segle XIX i principis del XX, a diferència d'allò que succeïa al veí Estat francès, que era el model en el qual s'emmirallava el sistema de conservació de monuments espanyol, fou molt reduït a Espanya (Ganau, 1998, p. 49). Per sort, la proclamació de la Segona República beneficià enormement Sant Julià de Boada, atès que les noves elits dirigents tenien una visió més favorable a la protecció del patrimoni nacional i un major interès pels temes culturals. En conseqüència, entre d'altres mesures urgents preses pel govern provisional, el mes de juny de 1931 foren declarats de cop un total de 798 monuments i conjunts històrics i artístics (López, 2010, p. 1182), entre els quals es trobava Sant Julià.²⁰

Un cop obtinguda la declaració, ja es podia intervenir d'una manera més activa en la salvació del monument, atès que ara el propietari no podia actuar-hi al seu lliure albir i podia ser controlat per

17. Arxiu Històric de la Diputació de Girona (a partir d'ara AHDG), fons Diputació, sèrie J0201 - 0101/65744. L'acord fou publicat al *Butlletí Oficial de la Província de Girona* (a partir d'ara BOPG) del 5/5/1931, p. 191.

18. Les comissions de monuments foren un ens creat per l'Estat espanyol, a la primera meitat del segle XIX. N'hi havia una per província i agrupava persones teòricament enteses en la matèria i vinculades a les *reales academias*. La seva finalitat era conservar els béns adquirits pel mateix Estat a conseqüència del procés desamortitzador. Malauradament, mancades de mitjans i recursos —formaven part de l'anomenada administració honorària, és a dir, sense competències clares ni recursos econòmics—, sovint tingueren una vida poc activa i esmoreïda. No obstant això, es mantingueren fins al darrer terç del segle XX.

19. Segons l'article 19 del Reial decret: "*La solicitud de declaración por los organismos y autoridades locales y provinciales habrá de hacerse por medio de las respectivas Comisiones provinciales de Monumentos, incoándose por ellas el oportuno expediente, en el cual será inexcusable su informe*".

20. *Gaceta de Madrid* (4/6/1931), p. 1182.

les autoritats. No obstant això, a causa de l'explosiva situació política en què vivia sumit el país per aquestes dates, l'actuació trigà alguns anys a produir-se. En concret, des de la Generalitat acabada de crear, únicament s'hi intentà actuar l'any 1931, quan es plantejà per primer cop rehabilitar l'edifici. Tanmateix, aquesta actuació ni tan sols arribà a plasmar-se en un projecte. Novament, l'any 1935, quan s'incoà l'expedient de registre del bé al Patrimoni Històric, Artístic i Científic de Catalunya, ja es limitaven força els drets del propietari.²¹ I, finalment, l'any 1936 quan s'establí una zona de protecció a l'entorn del monument (Gracia, 2018, p. 526 i 624).²² Alhora, de manera paral·lela, l'any 1935 el comissari delegat de la Generalitat a Girona²³ autoritzà el funcionari Joan Subias perquè gestionés l'adquisició de l'església de Sant Julià de Boada (en la documentació consultada, tal com ja s'ha esmentat, se l'anomena Sant Feliu). Malgrat haver-se arribat a un principi d'acord amb el propietari, el senyor Eugeni Mercader, que preveia el pagament de 2.500 pessetes (dues mil de la Diputació i cinc-cents de l'Institut d'Estudis Catalans), el procés es veié estroncat perquè aquest se'n desdigué al darrer moment. Sembla ser que el motiu de discordança era l'espai al voltant de l'edifici que també s'havia d'alienar. Cal no oblidar que l'església es trobava enmig de la propietat de Mercader i afegir a la venda el terreny annex li suposava un veritable maldecap, atès que comportava introduir-hi enmig una falca de terreny de propietat pública. La situació esdevingué prou tibant perquè fins i tot en alguna documentació es faci esment del fet que Mercader amenaçava d'aterrar l'edifici si se'l molestava de nou. Òbviament, això dugué les autoritats públiques a plantejar-se l'expropiació de l'edifici i del terreny annex, però l'esclat de la Guerra Civil ho aturà tot (Nadal, 2006, p. 50 i 51). Posteriorment, no tornaren a aparèixer notícies sobre Sant Julià de Boada fins a l'any 1943, quan la Comissió de Monuments de Girona, aprofitant l'avinentsa que es trobava a la ciutat el comissari general del Servicio de Defensa del Patrimo-

21. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (a partir d'ara *DOGC*), de l'11/9/1935, p. 2

22. *DOGC*, del 6/5/1936, p. 3.

23. La Comissaria Delegada de la Generalitat fou l'ens que substituï la Diputació Provincial durant el període de la Generalitat republicana. Era, doncs, l'organisme prestador de serveis i encarregat del govern i administració de les comarques gironines.

nio Artístico Nacional,²⁴ l'arquitecte especialista en restauracions de monuments Francisco Íñiguez (1901-1982), li demanà si es podia fer alguna cosa pel monument. Íñiguez manifestà la impossibilitat de fer-hi res de moment, atesa la manca general de mitjans econòmics existent i la quantia d'obres a realitzar arreu del país (Pla, 1950, p. 213).

LA RESTAURACIÓ D'ALEJANDRO FERRANT

A primer cop d'ull semblaria que el feble intent de la Comissió de Monuments per obtenir l'ajut de les autoritats centrals havia fracassat. No obstant això, el fet que poc després s'endegués un primer projecte de restauració fa pensar que l'acció esmentada no fou estèril, tot i que no es pot negar que l'actuació seguí uns viarany estranys, raó per la qual resultava difícil establir la relació entre una i altra. De fet, no havent trobat cap expedient que detallí qui endegà el procés,²⁵ ni per quin motiu Sant Julià de Boada entrà en l'exigua nòmina de monuments restaurats (el país sortia d'una terrible guerra i el patrimoni havia estat una de les víctimes principals), es fa difícil establir-ne el nexa. Cal no oblidar que Francisco Íñiguez s'havia excusat recordant al secretari de la Comissió de Monuments de Girona la greu manca de mitjans existent per fer front a les múltiples actuacions que el seu departament tenia pendents, i, sens dubte,

24. El Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional (SDPAN) fou un organisme creat el 22 d'abril de 1938 pel bàndol revoltat durant la Guerra Civil espanyola. Tenia com a missió reparar, conservar i reconstruir aquells béns artístics deteriorats pel conflicte, així com recuperar les obres que es trobaven en possessió del govern republicà. L'any 1943, un cop finides les activitats de recuperació, el govern franquista decidí que continués actiu però ara passava a encarregar-se de restaurar les obres d'art. Posteriorment, de 1968 a 1974 passà a denominar-se Comisaría General del Patrimonio Artístico Nacional, i entre 1974 i 1976, Comisaría Nacional del Patrimonio Artístico Nacional. Orgànicament, depenia de la Direcció General de Belles Arts.

25. En els arxius gironins no es conserva cap document que faci esment d'una petició oficial. Cal pensar que la documentació més directa es deu trobar a l'arxiu de l'Institut del Patrimonio Cultural de España, que conserva la del desaparegut SDPAN, que malauradament no s'ha pogut consultar. Pel que fa a la documentació generada per l'arquitecte encarregat de dirigir l'obra, aquesta es conserva a València, a la seu de la Biblioteca Valenciana. I, per a més inri, el seu fons fotogràfic es troba dipositat en un altre arxiu, al Col·legi d'Arquitectes de Catalunya a Lleida. En conseqüència, fins que no es puguin consultar aquests fons documentals no es coneixerà en profunditat tot l'afer.

en aquest aspecte tenia tota la raó. A més, la realització d'aquesta intervenció encara resulta més incomprendible pel fet que el bé era de propietat privada i el propietari, com s'ha vist anteriorment, no era gens favorable a la seva conservació. Per això la restauració empresa per l'arquitecte Alejandro Ferrant (1897-1976)²⁶ als anys quaranta del segle xx sobta enormement. Tanmateix, si s'estudia un xic a fons tot el procés i s'aprofundeix en com funcionava administrativament la restauració monumental per aquestes dates i les motivacions personals que sens dubte mogueren aquest restaurador, potser no ho és tant.

El primer que cal tenir present és que al llarg del període franquista la restauració monumental va quedar en mans d'un grup selecte d'arquitectes denominats *conservadores de zona* —perquè el territori espanyol estava dividit en diverses zones encarregades cadascuna a un arquitecte concret—, que exercien en exclusiva la capacitat d'intervenir en els immobles constitutius del patrimoni històric i artístic nacional. Pel fet de ser lliurement designats (de fet, no eren funcionaris sinó professionals independents que ocupaven un càrrec a l'administració) i sense òrgans de coordinació interns, com a grup no formaren cap organització ni mantingueren cap mena d'activitat coordinada, d'aquí que les respostes davant dels monuments, tot i ser en conjunt més restauradores i historicistes que no pas conservadores, fossin extremadament diverses (Rodríguez *et al.*, 2017, 42).

En general, la iniciativa per endegar un procés de restauració a l'època solia venir d'escrits dirigits al director general de Belles Arts o al Servei de Defensa del Patrimoni des de fonts molt diverses: municipis, mossens, associacions locals, particulars, etc., que denunciaven el mal estat de l'edifici i sol·licitaven que s'hi intervingués. Tot i que també es podia iniciar d'ofici si es tenia notícia d'una situació que feia necessària una ràpida intervenció. Un cop es rebia la petició, per tal de valorar la importància o la necessitat de la intervenció, l'arquitecte de zona visitava el monument i n'emetia un informe que incloïa una proposta d'intervenció i una valoració econòmica. Òbviament, aquesta manera d'actuar donava una gran

26. Alejandro Ferrant era l'arquitecte conservador de l'anomenada quarta zona des de l'any 1940, que agrupava bona part de les províncies mediterrànies espanyoles, entre d'altres la de Girona. Aquests professionals havien sorgit amb la Llei de patrimoni l'any 1933 i eren els encarregats de dirigir les obres de restauració en béns immobles pertanyents al patrimoni històric espanyol.

capacitat d'intervenció a l'arquitecte, perquè malgrat no tenir la darrera paraula, els seus informes eren decisius en la presa de decisions. Un cop valorada la proposta i acceptada per la superioritat, juntament amb el pressupost, se li comunicava que podia iniciar la redacció del projecte, alhora que a mesura que l'obra progressava se li ingressaven els diners del pressupost en el seu compte particular. Sens dubte, aquest era un procediment àgil i donava molt bons resultats, tot i que obligava l'arquitecte a tenir un control exhaustiu de les despeses, ja que calia justificar-ho tot (Canet, 2014, p. 531). Atesa aquesta manera d'actuar i la manca de cap altra documentació a l'arxiu de la Comissió de Monuments, s'arriba a la conclusió que allò que engegà el procés d'intervenció fou precisament la petició que aquesta entitat adreçà al comissari Francisco Íñiguez, que, cal no oblidar-ho, també havia estat arquitecte de zona. És lògic pensar que, malgrat la negativa inicial, Íñiguez sol·licités un informe a Alejandro Ferrant i, un cop implicat en l'afer, aquest només pogués emetre'n un de favorable. El motiu era que Sant Julià de Boada, malgrat ser un edifici de petites dimensions, ocupava un espai important en l'obra del seu mestre, protector i amic Manuel Gómez-Moreno. Una mostra evident d'aquest interès és que el projecte ja estava redactat l'any 1944 i possiblement es desenvolupà entorn de l'any 1946.²⁷

La intervenció de Ferrant sobre el monument fou, bàsicament, de simple consolidació, tot i que s'hi detecten algunes actuacions més agressives. En concret, la coberta va ser sanejada i bastida de nou amb teula àrab (tal com era l'existent en aquell moment), la qual cosa permeté observar les restes de l'original, que era de llosa. Paral·lelament, també es refeu la porta d'accés, amb reposició dels carreus laterals; això suposà l'eliminació de les restes de galzes i el reaprofitament d'una llinda de pedra trobada a les proximitats que li conferia l'acabat d'una porta de masia. Cal dir que aquesta era una forma d'actuar habitual en ell, atès que sovint intentava reaprofitar les peces que l'entorn oferia. Però allà on l'actuació resultà més intervencionista fou a l'interior de l'edifici. Aquí es refeu l'arc

27. En aquest aspecte la documentació no és clara. La d'arxiu indica la data de 1946, però alguns articles publicats amb posterioritat situen l'inici de l'obra entorn del 1948. Vegeu: ARXIU HISTÒRIC DE LA DIPUTACIÓ DE GIRONA (a partir d'ara AHDG), *Adquisició de l'església mossàrab de Sant Julià de Boada*. 0101/65746. "Informe sobre el interès arqueològic de la Iglesia de San Julián de Boada (Palau-Sator), monumento nacional", signat per Miquel Oliva el 3/5/1956, p. 1.

toral que separa en dos la nau del temple, que tenia una notable deformació, per remarcar, com no podia ser d'una altra manera, el seu aspecte mossàrab. Per entendre aquest fet cal tenir present la forta vinculació professional i familiar que unia Alejandro Ferrant i Manuel Gómez-Moreno (García, 2008, p. 9). En conseqüència, cal pensar que l'obra del seu mestre i amic sobre les esglésies mossàrabs d'Espanya degué marcar enormement la restauració d'aquest element, d'aquí que Ferrant el refés d'acord amb el model proposat per aquest autor. Finalment, s'arrencaren parcialment les pintures romàniques que decoraven el presbiteri de l'edifici. L'actuació es limità al pany nord, el més afectat per les humitats (el mur estava en contacte amb un pendent de terra que ha estat eliminat en restauracions posteriors). Cal dir que Ferrant no era gaire partidari d'aquesta mena d'accions, però no dubtà a fer-ho quan ho considerà necessari. Per exemple, així ho feu quan intervingué en la restauració de la galilea de la col·legiata de Sant Vicenç a Cardona, on també arrencà les pintures murals, ja que considerà que era l'única forma d'assegurar-ne la conservació (Canet, 2014, p. 176).

Finalment, un fet interessant és el perquè del trasllat d'aquestes pintures, un cop restaurades i emmarcades, al Museu Diocesà de Girona. Aquest ens *de iure* s'inaugurà l'any 1942 a l'anomenada Casa Carles, malgrat que no s'obrí amb regularitat fins al 1952 (Servitja *et al.*, 2014, p. 535). A primer cop d'ull aquesta forma d'actuar resulta estranya per dos motius. En primer lloc, sorprèn que es fes una intervenció d'extracció de pintures per part d'un òrgan de l'Estat en una propietat privada. I, en segon lloc, que aquestes pintures ingressessin en un museu de titularitat privada que de *facto* les rebé com si fossin una donació, atès que actualment consta com si fossin de la seva propietat. Recentment, per molt menys —un suposat defecte de forma—, les obres d'art procedents del monestir de Sixena han estat sostretes a la Generalitat de Catalunya i retornades al seu suposat propietari (la branca femenina de l'orde de Sant Joan de Jerusalem), que mai feu res ni per protegir-les ni per recuperar-les (Baydal *et al.*, 2020, p. 176). A tall de mera hipòtesi, es pot creure que hi tingué un paper destacat el conservador i director d'aquest museu, Lambert Font i Gratacós (1896-1980), delegat de l'SDPAN a la zona des de la fi de la guerra (Serra, 2014, p. 249; Bussot, 2011, p. 154). És a dir, possiblement fou aquesta relació directa allò que motivà el trasllat a aquest museu, tot just en procés de formació i necessitat d'obres per exposar, i no a un altre com l'arqueològic de

Sant Pere de Galligants, que sens dubte gaudia de major tradició museística però de menys contactes polítics. Per últim, cal dir que el projecte d'intervenció pujà a un total de 10.251,18 pessetes, que no era una quantia gens menyspreable per a l'època.²⁸

L'ADQUISICIÓ PER PART DE LA DIPUTACIÓ DE GIRONA

Si en la restauració de Sant Julià de Boada hi tingué una gran importància la figura de l'arquitecte Alejandro Ferrant, en l'adquisició per part de la Diputació de Girona hi destacà amb llum pròpia l'arqueòleg gironí Miquel Oliva i Prat (1922-1974),²⁹ atès que fou el principal promotor de la restauració i adquisició posterior per part d'aquest organisme. De fet, probablement, en aquesta presa de posició hi tingué un paper destacat l'amistat i col·laboració que existí sempre entre aquests dos prohoms (Ferré, 2014, p. 29).

El procés d'adquisició s'inicià a mitjan anys cinquanta del segle passat, quan la Diputació de Girona, a instància de Miquel Oliva, funcionari destinat al Museu Arqueològic Provincial des de l'any 1943 —del qual esdevingué conservador i director—, reprengué la difícil tasca d'adquirir el monument. Inicialment, davant la renovació de les pressions de l'administració perquè protegís el monument, el propietari oferí la cessió del monument a canvi que aquest ens li bastís un cobert on pogués dipositar les eines agrícoles que fins llavors guardava dins de l'església. Inicialment, la Diputació es mostrà a favor de la proposta i en la sessió ordinària que tingué lloc el dia 11 de març de 1955 acordà sol·licitar un pressupost a un contractista d'obres. Aquest no fou presentat fins al maig de l'any següent, a causa de dificultats sorgides amb el propietari, que es resistia a perdre la propietat de l'església.³⁰ Aquest pressupost pujava a 54.371,60 pessetes. Tot i això, el mateix mes de maig, la Diputació refusà la proposta pels motius següents: perquè no estava entre les seves funcions bastir edificis per a particulars, perquè com que no hi havia un acord previ es podia donar el cas que el particular es desdigués del tracte, però sobretot perquè es considerava que el

28. BOPG del 22/5/1945, p. 4.

29. Per a una breu biografia vegeu: <<http://dbe.rah.es/biografias/7232/miquel-oliva-prat>> [Consulta: 8 juny 2020].

30. AHDG, *Adquisició de l'església mossàrab de Sant Julià de Boada*. 0101/65746. Informe del comissari d'excavacions arqueològiques Miquel Oliva i Prat al diputat ponent de cultura (3/5/1956).

preu era exagerat. Per trobar una solució, el 17 de novembre el president de la Comissió d'Educació, Esports i Turisme, Joan Junyer, acompanyat per Miquel Oliva i el cap del negociat d'educació, Figueres Turró, visitaren el monument i constataren la situació de deixadesa del monument i la necessitat urgent d'intervenir-hi.³¹ En conseqüència, es proposà verbalment al propietari —com a millor opció— adquirir directament el monument i, posteriorment, que ell executés les obres del nou cobert pel seu compte. Inicialment, aquest hi estigué d'acord i acceptà elaborar una proposta que presentaria, per escrit o en persona, al negociat d'educació de la Diputació perquè li donés tràmit. Emperò la proposta mai es feu efectiva i la Diputació hagué d'emprendre diverses accions per constrènyer el propietari. La nova línia d'actuació s'inicià amb un informe del lletrat de la corporació, Ramon Xifra, en què exposava la manca d'interès del propietari i la ruïna creixent de l'edifici, raó per la qual demanava que s'informés el Ministeri d'Educació perquè iniciés l'expropiació del monument. El requeriment fou aprovat pel ple de la Diputació del 26 d'abril de 1957.³² Davant d'aquest, i d'altres requeriments posteriors, el propietari finalment acceptà vendre l'edifici i el terreny annex, uns 225 m² en total, per un import de 30.000,00 pessetes. L'escriptura de compravenda fou signada el maig de 1958 al despatx del president de la Diputació.³³ Malgrat tot el procés descrit anteriorment, la situació del monument no varià al llarg dels anys següents, atès que no s'emprengué cap mena d'actuació per tal de restaurar-lo o condicionar-lo mínimament per a la visita. Únicament es té constància de la redacció d'un projecte per bastir un petit mur de tancament que delimités el conjunt, l'any

31. *“Causó pena al suscrito, no obstante, el estado de dicha Iglesia, minada por el turismo y abandonada a triste suerte por circunstancias que sería conveniente solucionar. [...] Es como una espina de negligencia clavada en nuestro territorio que indudablemente ha de sonrojarnos, y que con toda urgencia debemos arrancar”.* Vegeu: AHDG, *Adquisició de l'església mossàrab de Sant Julià de Boada*. 0101/65746. Informe del ponent de cultura al Ple de la Diputació (24/11/1956). Fou aprovat per la sessió del ple del 13/11/1956.

32. De fet, en l'adopció d'aquesta línia d'acció fou d'una gran ajuda el Decret llei de 22 de desembre de 1955, sobre la conservació del patrimoni històric i artístic, que modificava la Ley relativa al Patrimonio Artístico Nacional, de 13 de maig de 1933. En concret, en l'article 1 preveia la impossibilitat de destinar monuments històrics i artístics a finalitats incompatibles amb el seu valor. El no compliment de la norma preveia importants sancions econòmiques.

33. *Los Sitios* (13/5/1958), p. 2.

1966, cosa que mai es dugué a terme.³⁴ De fet, la situació era tan greu que fins i tot la premsa, just quan el règim franquista cedia pas a l'anomenada Transició —abans hauria estat impossible—, publicà diversos articles on es criticava la deixadesa i la manca d'actuació de la Diputació.³⁵

LA SEGONA RESTAURACIÓ

Si bé és cert que la Diputació de Girona restà força anys sense intervenir en el monument, també cal dir que les denúncies foren extemporànies, atès que va ser precisament l'any 1977 (el mateix any que es publicaven les crítiques) quan es començaren a fer actuacions per solucionar el problema. De fet, el projecte de l'arquitecte i cap del Servei de Monuments, Joan Maria Ribot i de Batlle (1919-2014), ja estava acabat i enviat a la superioritat el febrer d'aquell any.³⁶ En concret, el projecte de restauració pujava a 1.613.802,30 pessetes i preveia actuacions globals per tal de millorar l'estat del bé. Pel que eren els estàndards de l'època, la intervenció fou relativament respectuosa amb l'edifici.

A l'exterior, es va dur a terme l'enderroc de les restes de l'antiga rectoria, de la qual restaven només un parell de murs annexos a la façana de ponent de l'església. Al mur nord, per tal d'eliminar les humitats existents, es va procedir a l'excavació de tot el terreny adjacent per posteriorment construir-hi un mur de contenció i un pas. La coberta va ser reconstruïda amb lloses de pedra, prèvia consolidació de la volta i construcció al seu damunt d'una llosa de formigó. Els paraments exteriors del temple van ser sanejats. Les llindes de les obertures van ser reparades i es va aprofitar per col·locar-hi tancaments vidriats. Curiosament, inicialment es preveia la substitució de la porta d'entrada, que era de fusta, però no s'esmentava enlloc la recuperació de l'arc de ferradura original ni que la nova porta seria de perfils metàl·lics i de vidre. En conseqüència, cal entendre que aquestes decisions es prengueren un cop iniciada l'obra.³⁷

34. CAT AHCOAC-G//carp. 1470 car. C-76.

35. *El Correo Catalán* (18/11/1977), p. 3.

36. AHDG, *Projecte de restauració i reutilització de Sant Julià de Boada*. 0101/65751. Minuta d'ofici del president de la Diputació al director general d'ordenació i turisme (29/3/1977).

37. AHDG, *Projecte de restauració i reutilització de Sant Julià de Boada*. 0101/65751. Memòria de la intervenció, del febrer de 1977.

Segurament aquesta decisió va ser molt influïda pels treballs que per les mateixes dates es duïen a terme a Sant Joan de Bellcaire, on existeix una porta de característiques idèntiques. A l'entorn es va bastir un mur limítrof i es va pavimentar el conjunt amb tova ceràmica.

A l'interior, es va retirar el paviment existent i es bastí una base de formigó damunt de la qual es reposaren les pedres originals (algunes, per perdudes o malmeses, foren substituïdes per pedres de característiques idèntiques). És de lamentar que no s'aprofités la circumstància per fer una excavació arqueològica a l'interior de l'edifici, ja que s'alçava el terra. Malgrat reposar tot el paviment, es van mantenir (refent-los) els graons del presbiteri i el petit canvi de nivell entre la primera crugia, la d'entrada, i la segona. Al pas d'entrada s'hi va afegir el graonat que ha arribat fins als nostres dies. Fins i tot, malgrat que no estava previst inicialment, es destinà una petita partida de 14.382,24 pessetes a la consolidació de les pintures que encara es conservaven a l'interior. Finalment, un cop acabades les obres, l'edifici fou solemnement inaugurat amb la seva consagració com a edifici de culte pel bisbe de Girona, Jaume Camprodon i Rovira (1926-2016), el dia 17 de gener del 1982.

LA DARRERA ACTUACIÓ

La intervenció actual a Sant Julià de Boada es va començar a plantejar ja fa alguns anys, quan es va detectar la presència d'importants humitats a l'interior de l'església. Aquesta patologia, que fins i tot s'havia traduït en l'aparició de fongs en els paraments, era causada principalment per la manca de ventilació de l'espai interior, però també per l'aigua procedent de la coberta, que en alguns punts evacuava directament sobre les façanes.

D'altra banda, es detectaren també altres patologies que afectaven la conservació correcta del bé; les més preocupants eren el mal estat de la coberta, amb diverses lloses de pedra trencades, i el de les pintures romàniques.

Alhora que s'ha plantejat un projecte per solucionar les patologies esmentades, s'ha volgut aprofitar per millorar i incentivar la visita i l'ús del bé, ja que amb prou feines s'hi celebrava un acte religiós a l'any i rebia només alguna escadussera visita puntual. També, s'ha volgut adequar i dignificar l'entorn immediat de l'església.

En primer lloc s'han retirat els vidres i els perfils de les obertures per tal de garantir una ventilació constant i evitar així les condensacions d'humitats. Al mateix temps, s'ha dut a terme un estudi exhaustiu de les pintures existents a l'interior del temple. Certament, una bona part, les del mur nord, com s'ha vist, s'havien retirat als anys quaranta, però encara quedaven restes puntuals a la volta i al parament sud de l'absis. De fet, a la volta encara s'hi podien detectar molt sinuosament uns fragments amb la representació de la *Maiestas Domini* amb la figura entronitzada i l'ametlla mística. Els murals havien estat exposats a diverses intervencions de reparació, amb afegits de morter de ciment, guix i coles, i a un emblanquinat de calç generalitzat, que amagava les restes subjacents. El pas del temps, la manca de manteniment, la presència d'aigua i humitat, així com la inadequació i la degradació de les reparacions prèvies, havien derivat en una mínima estabilitat de les restes murals, amb disgregació de morters, pèrdues, forats, esquerdes, fissures, manca d'adhesió, presència de sals, carbonatacions i pàtines biològiques. L'empresa encarregada d'aquest estudi ha estat 4Restaura, que posteriorment, al llarg dels anys 2020 i 2021, n'ha executat la restauració. A l'hora d'intervenir per recuperar el conjunt i posar en valor la integritat històrica i la qualitat tècnica i artística dels murals, l'equip restaurador ha considerat indispensable conservar les diferents capes de morters originals de preparació, presentessin o no restes pictòriques. S'han realitzat anàlisis fisicoquímiques per determinar les característiques compositives dels materials i avaluar-ne l'estat de conservació i els tractaments més idonis. A continuació s'han consolidat els bombaments de les diferents capes de preparació i capes pictòriques originals amb injeccions de calç i pols de marbre, així com els morters originals en procés de disgregació i els fragments despresos. S'han retirat els bisells de guix antics. S'ha procedit també a una neteja de les restes de l'emblanquinat de calç, de material adherit d'origen divers, dels recobriments de ciment i guix d'actuacions de manteniment prèvies, de colònies biològiques i ennegriments i d'emblanquinats deguts als efectes salins i a les humitats persistents. Finalment, s'ha realitzat la protecció i la cohesió final, i la reintegració cromàtica posterior, amb el tancament d'àrees entre fragments pictòrics, amb nous bisellats perimetrals pels fragments, forats, pèrdues, esquerdes, fissures i als aixecaments de la capa de lliscat amb pintura al fresc.

Les actuacions de restauració de les pintures murals han anat acompanyades de la resolució de les patologies que havien agreujat l'estat de conservació de les restes. Per això s'ha actuat a la cober-

ta, on s'han substituït les lloses de pedra malmeses, s'ha format un nou minvell a l'encontre entre la teulada i el campanar d'espada-nya, i s'ha incorporat una canal de zinc de recollida d'aigües a la vessant nord de l'església, on l'aigua vessava directament al basament de les façanes.

Paral·lelament, s'han dut a terme altres intervencions encaminades a millorar i afavorir la visita de l'església. Per això s'ha considerat oportú eliminar el graonat de la porta d'entrada, introduït a la restauració dels anys vuitanta, i formar així un accés a peu pla entre la terrassa exterior i l'interior del temple. La porta que hi havia fins aleshores, de perfil d'alumini, s'ha substituït per una vidriera pivotant sense marc, enrasada per la cara interior del mur, per permetre'n la visió interior encara que l'església estigui tancada. Aquesta intervenció va executar-se amb seguiment arqueològic, però no ha donat cap resultat (Puig, 2021, p. 14). També s'ha suavitzat el canvi de nivell entre la primera i segona crugia, per tal de facilitar la visita i ús del bé, aprofitant que l'enllosat ja havia estat completament reposat en la restauració dels anys vuitanta.

A la resta d'obertures del temple s'ha seguit el mateix criteri que a la porta, i s'hi ha col·locat vidres sense marc, subjectats amb grapes. D'aquesta manera es garanteix una ventilació permanent gràcies a la franquícia entre el vidre i el brancal.

A l'interior del temple s'ha substituït la lluminària per nous elements de tipus LED, de menor consum i major integració amb l'església. El mobiliari existent a l'església, afectat per corcs, s'ha retirat i s'ha substituït per nous elements, de línies senzilles, que poden ser col·locats en disposició de cerimònia, o bé recollits al perímetre de l'església per tal de deixar-ne lliure l'interior. Finalment, un tòtem mòbil amb mirall permet, des de l'exterior i a través de la porta de vidre, observar tot l'interior del temple, en especial l'absis, amb les seves pintures murals. Aquest element, a més, compta amb panells explicatius. Alhora, un polsador exterior amb temporitzador permet il·luminar l'interior de l'església.

Finalment, a l'entorn s'ha adequat la terrassa d'accés, on hi havia un petit graó, per tal de convertir-la en una rampa suau que facilita l'accés a l'església. Pel que fa a l'enllumenat exterior, aquest generava un gran consum i no solucionava plenament la il·luminació del temple; per això s'han retirat tots els focus a nivell de terra, i s'han substituït per nous elements de tipus LED, situats en punts de poca visibilitat.

BIBLIOGRAFIA

- ADELL, Joan-Albert:
 (1989) "Sant Julià de Boada". *Catalunya romànica*. Vol. 8: *L'Empordà (I)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
 (2016a) "Les esglésies d'una sola nau". *L'arquitectura cristiana preromànica a Catalunya* [edició facsimil i textos d'actualització]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
 (2016b) "Origen de l'art mossàrab a Catalunya". *L'arquitectura cristiana preromànica a Catalunya* [edició facsimil i textos d'actualització]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BAYDAL, Vicent (2020). *Pseudohistòria contra Catalunya. De l'espanyolisme a la nova història*. Vic: Eumo.
- BRULL, Imma (2020). *Projecte de conservació-restauració de pintures murals romàniques. Església parroquial de Sant Julià de Boada. Palau-Sator (4 Restaura SL)*, 11 de febrer de 2020.
- BUSSOT, Gerard (2011). *Gent d'un segle: Sant Feliu de Guíxols 1900-2000* [401 apunts biogràfics]. Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols.
- CALZADA I OLIVERAS, Josep (1977). "L'església de Sant Julià de Boada". *Revista de Girona*, núm. 79, p. 121-132.
- CALZADA, Arcadi (1982). "Sant Julià de Boada, obra del mossarabisme català". *Revista de Girona*, núm. 99, p. 159-163.
- CANET, Maria del Rosario (2014). *Los trabajos de Alejandro Ferrant Vázquez en Cataluña como arquitecto conservador de la cuarta zona 1940-1976* [tesi doctoral]. Universitat de València.
- CLARA, Josep (2008). "Ramon de Cabrera i de Ciurana (1794-1874), polític empordanès". *Estudis del Baix Empordà*, núm. 27, p. 155-166.
- FERRÉ, Mercè (2014). *I un dia va ser el principi... Records d'excavació i de restauració*. Girona: autoedició.
- GANAU, Joan (1998). *La protección de monumentos arquitectónicos de España y Cataluña 1844-1936: Legislación, organización, inventario*. Lleida: Universitat de Lleida.
- GARCÍA, María del Pilar (2008). "Alejandro Ferrant y Manuel Gómez-Moreno: Aplicación del método científico del CEH a la restauración monumental". *Loggia*, núm. 21, p. 8-25.
- GRACIA ALONSO, Francisco (2018). *La construcción de una identidad nacional: Arqueología, patrimonio y nacionalismo en Cataluña (1850-1939)*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- JUNYENT, Eduard (1983). *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*. Barcelona: Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LÓPEZ, Miguel Ángel (2010). *Patrimonio: La lucha por los bienes culturales españoles (1500-1939)*. Gijón: Trea, p. 379.
- MALLORQUÍ GARCIA, Elvís (2011). *El llibre verd del bisbe de Girona (1362-1371): El delme i l'estructura feudal de la diòcesi de Girona al segle XIV*. Girona: Diputació de Girona.
- MARQUÉS, Josep Maria (2007). *Una història de la diòcesi de Girona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MASÓ, Rafael:
 (1919a) "Les pintures murals de Buada». *Arts. Suplement al Gironès* (25 setembre 1919), p. 1-3.
 (1919b) "Les pintures murals de Buada". *La Veu de Catalunya* (10 octubre 1919), p. 5.
- NADAL, Joaquim (2017). *Juan Subias Galter (1897-1984): dues vides i una guerra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- NADAL, Joaquim; GIL, Rosa Maria (2017). *Rafael Masó arqueòleg*. Girona: Ajuntament de Girona.
- PLA I CARGOL, Joaquín (1950). “Comisión Provincial de Monumentos de Gerona: Un siglo de actuación (III)”. *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 5, p. 158-218.
- PUIG I CADAVALCH, Josep (1909). *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Vol. 1: *Els precedents*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1909 (reedició facsímil 2001).
- PUIG GRIESENBERGER, Anna Maria (2021). *Memòria d'excavació de l'església de Sant Julià de Boada, Palau-sator (Baix Empordà)* [treball inèdit].
- REDONDO GARCÍA, Esther (2002). *El fogatjament general de Catalunya de 1378*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques.
- RIU-BARRERA, Eduard (2003). “Les pintures romàniques de la Vall de Boí. De la reconeixença a l'extracció (1904-1923)”. *Avenç*, núm. 282, p. 14-19.
- RODRÍGUEZ, Pérez; RODRÍGUEZ, Antonio; ARBAIZA, Sílvia (2017). “Los arquitectos conservadores de zona”. *Anales de Edificación*, núm. 3, p. 41-54.
- SERRA, Maria de Lluc (2014). *Els museus catalans en els primers anys del franquisme: Anàlisi de la utilització dels centres museístics catalans en el període 1939-1947* [tesi doctoral inèdita]. Girona.
- SERVITJA TORMO, Lada; BURCH I RIUS, Josep (2014). “Els museus de Girona. Un passeig per la seva història”. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 55, p. 531-544.
- TOMÁS I VALIENTE, Francisco (1971). *El marco político de la desamortización en España*. Barcelona: Ariel.

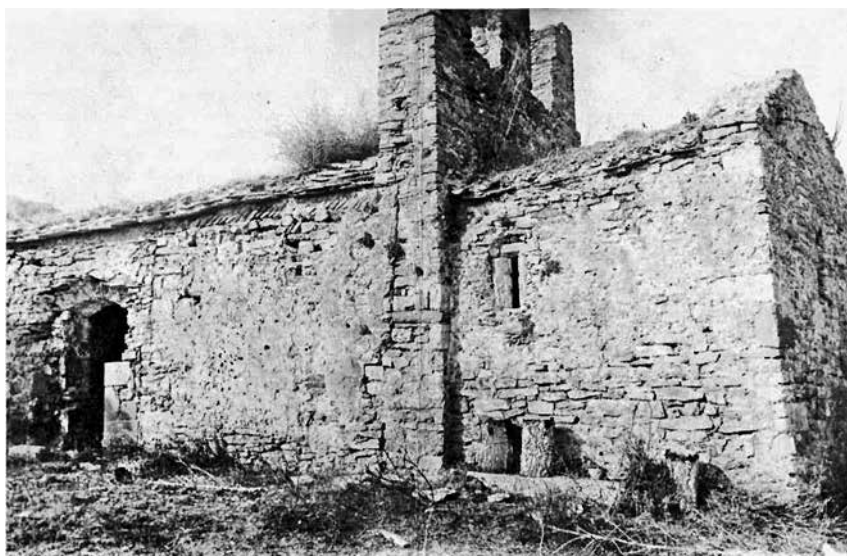

FIGURA 1: Vista de la façana de migdia de Sant Julià de Boada entorn de l'any 1918. S'observa el mal estat del conjunt i el saqueig recent en aquell moment de la llinda de la porta, que permeten copsar més o menys les restes de la porta original, en arc de ferradura. Font: fullet d'inauguració de l'obra, Servei de Monuments, 1982. Autor desconegut.

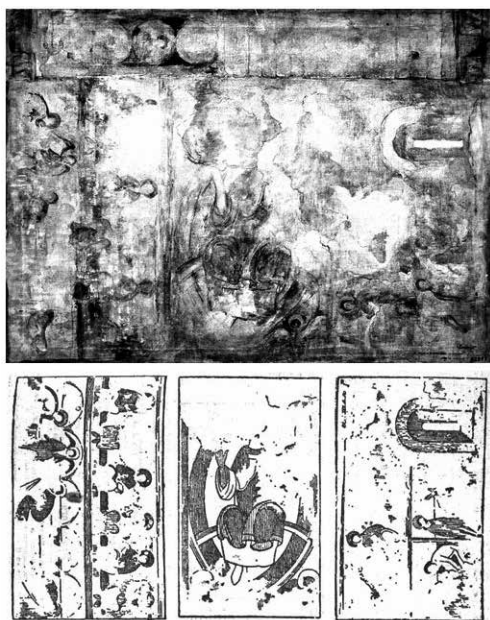

FIGURA 2: Comparació de la reproducció de les pintures de Sant Julià de Boada elaborada per Joan Vallhonrat per encàrrec de la Junta de Museus del Museu Nacional d'Art de Catalunya l'any 1917 i l'esquema interpretatiu de les figures. Font: "Les pintures murals de Bua-da". *La Veu de Catalunya*, núm. 495, 10 d'octubre de 1919.

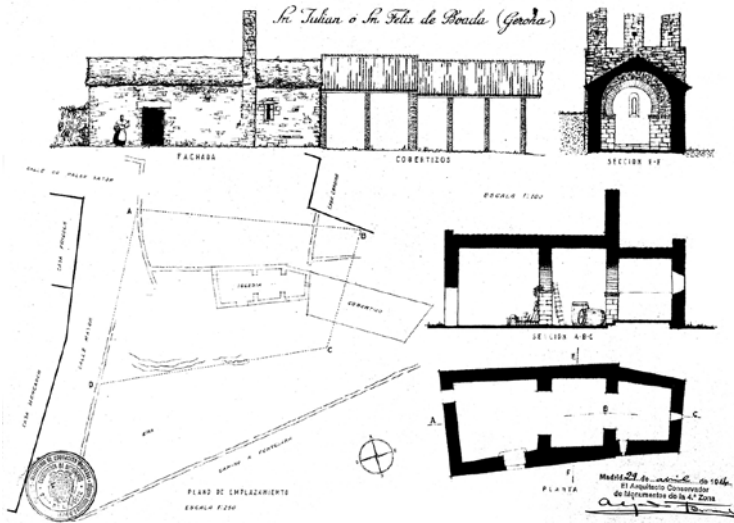

FIGURA 3: Plànol del projecte d'intervenció d'Alejandro Ferrant. La intervenció fou força senzilla i es limità a refer la coberta, a consolidar paraments, a reposar una llinda i, interiorment, a refer l'arcada toral amb un marcat aspecte mossàrab, d'acord amb les idees del seu protector i amic Gómez-Moreno. Font: *Proyecto de restauración de la ermita de San Julián de Boada*, 1944. Servei de Monuments. Còpia.

FIGURA 4: Primera arcada de l'interior de l'església, entorn del 1918 i després de la intervenció d'Alejandro Ferrant als anys quaranta del segle xx. Font: fullat d'inauguració de l'obra, Servei de Monuments, 1982. Autor desconegut.

FIGURA 5: Altar de l'església entorn de 1918 i després de la restauració de l'any 1982. Font: fullet d'inauguració de l'obra, Servei de Monuments, 1982. Autor desconegut.

FIGURA 6: Situació de l'edifici en el moment en què fou adquirit per la Diputació de Girona, a final de la dècada dels cinquanta del segle xx. Font: Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Girona. Autor desconegut.

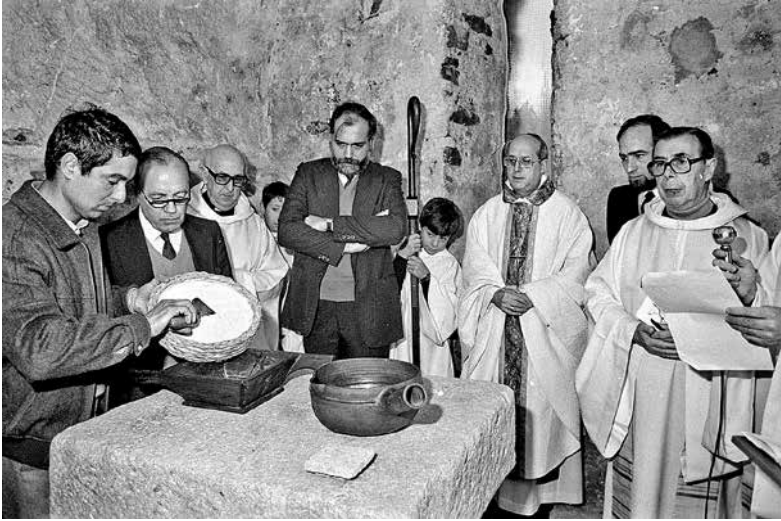

FIGURA 7: Inauguració de la restauració amb la consagració de l'edifici pel bisbe de Girona Jaume Camprodon, l'any 1982. L'arquitecte Joan Maria de Ribot és el segon per l'esquerra. Font: Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Girona. Autor: Narcís Sans.

FIGURA 8: Les façanes de migdia i ponent abans de l'última restauració, l'any 2019. Font: Servei de Monuments.

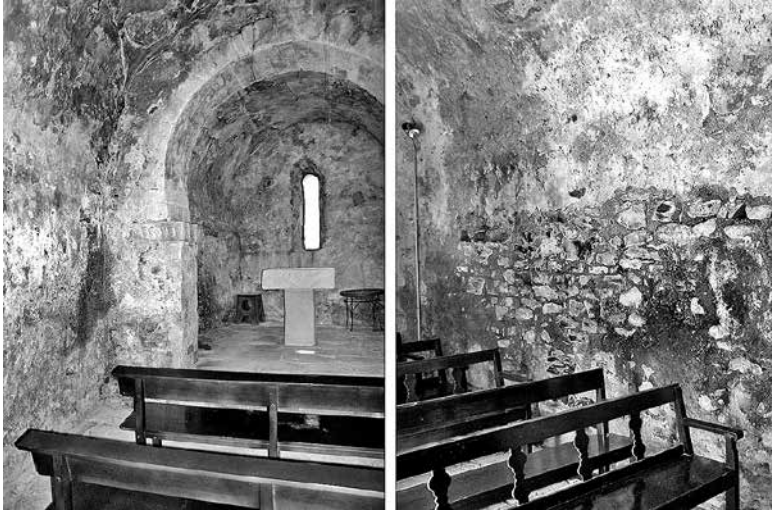

FIGURA 9: Interior de Sant Julià de Boada a principis del segle XXI. Es pot observar l'aparició d'importantes taques de fongs en els paraments interiors, provocades per una escassa ventilació. Font: Servei de Monuments.

FIGURA 10: Primer pla d'una de les impostes decorades amb un fris en dents de serra, que sostenen l'arc triomfal. Font: Servei de Monuments.

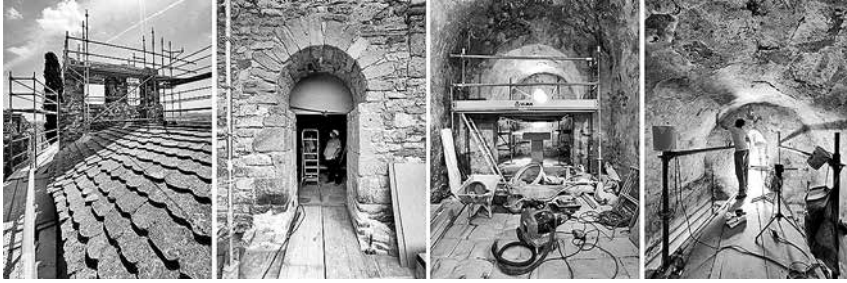

FIGURA 11: Procés de restauració amb els treballs a coberta, porta d'entrada i restauració de pintures, l'any 2021. Font: Servei de Monuments.

FIGURA 12: Les façanes de migdia i ponent després de l'última restauració, l'any 2021. Font: Servei de Monuments.

FIGURA 13: Interior de l'església un cop acabades les últimes obres de restauració, l'any 2021. Font: Servei de Monuments.

FIGURA 14: Nova porta d'entrada, l'any 2021. Font: Servei de Monuments.